

Alena Brinko

(Gniezno)

**JEWGIENIJ IWANOWICZ ZAMIATIN JAKO PREKURSOR
XX-WIECZNEJ POWIEŚCI ANTYUTOPIJNEJ**

Abstract

The aim of this article is to reveal the relationship between the author of the first dystopia, Yevgeny Zamyatin and a totalitarian regime, by means of analyzing the biography and selected works of that writer; the analysis of the novel *We* – a prophecy novel, which can be regarded as an exaggerated depiction of the Stalinist regime; the analysis of the influence Zamyatin's novel had on – far more famous – works by George Orwell and Aldous L. Huxley, as well as on the anti-utopia genre (dystopian literature) in general.

Key words

Yevgeny Ivanovich Zamyatin, *Dystopian Literature*, Novel *We* by Yevgeny I. Zamyatin, *The Soviet Union*, *Totalitarianism*, Stalinist Regime, George Orwell, Aldous L. Huxley

WPROWADZENIE

Wielu filozofów i polityków od wieków zastanawiało się, w jaki sposób powinno wyglądać idealne państwo. Platon na przykład uważał za idealne państwo, którego główną cechą jest sprawiedliwość¹. Według koncepcji greckiego filozofa obywatele takiego państwa są braćmi, chociaż nie są sobie równi. Kiedy bowiem bogowie tworzyli ludzi, do jednych domieszać mieli złoto, do drugich srebro, a do trzecich miedź i żelazo. Jednakże nierówność pomiędzy ludźmi w idealnym państwie nie jest, zdaniem Platona, dziedziczna. Zdolne dzieci mają możliwość przejścia do wyższego stanu. W opinii ucznia Sokratesa własność prywatna oraz instytucja rodziny powinny zostać zniesione: powodują one konflikty społeczne oraz niszczą jedność wspólnoty. Rządzić natomiast w idealnym państwie powinni „miłośnicy mądrości”, czyli filozofowie².

Inny przykład państwa „idealnego” zaproponował Karol Marks. Jego zdaniem doskonale byłoby takie państwo, w którym nie istniałby wyzysk człowieka przez człowieka i w którym nie byłoby własności prywatnej³. Z koncepcją Marksa związana jest zatem idea budowy społeczeństwa bezklasowego. Jednocześnie cały historyczny proces Marks postrzegał jako walkę klas, a klucz do transformacji jednej społeczno-ekonomicznej formacji w drugą upatrywał w rewolucji⁴.

W ślad za filozoficznymi koncepcjami utopijnymi pojawiły się utopie literackie. Utopia, według „Słownika terminów literackich” pod redakcją Michała Głowińskiego, jest gatunkiem literatury dydaktycznej. Jej nazwa pochodzi od tytułu łacińskiego dzieła Thomasa Morusa „*Libellus vere aureus nec minus salutaris quam festivus de optimo reipublicae statu, deque nova Insula Utopia*” z 1516 roku. W dziele tym Morus przedstawił obraz doskonałego społeczeństwa zamieszkującego wyimaginowaną wyspę o nazwie Utopia⁵.

Autorzy utworów należących do gatunku utopii literackiej prezentują w swoich tekstach obrazy sprawiedliwych ustrojów polityczno-społecznych: „u podstaw ukazanych w nich wizji życia społecznego znajdują się ideały skonstrastowane z rzeczywistością socjalną oraz polityczną, znaną autorowi

¹ Platon 2003, s. 140-150.

² Ibidem, s. 147.

³ Marks 2009, s. 3-5.

⁴ Ibidem.

⁵ Głowiński (red.) 2000, s. 298.

i jego czytelnikom z bezpośredniego doświadczenia”⁶. Autorzy utopii – tak filozoficznych, jak i literackich – pragną naprawy realnego świata, wierzą w możliwość budowy idealnego społeczeństwa, jakim na przykład miało się stać społeczeństwo komunistyczne⁷.

Po pierwszej wojnie światowej gatunek utopii zaczął przeżywać głęboki kryzys. Erich Fromm w posłowie do powieści Orwella, opublikowanym pod angielskim tytułem „Afterword to G. Orwell’s «1984»”, pisał, że wojna „stała się początkiem procesu, który w stosunkowo krótkim czasie miał doprowadzić do zniszczenia dwutysięcletniej tradycji nadziei oraz przekształcić ją w stan rozpaczy”⁸. Kryzys idei utopijnych zainicjował rozwój „utopii negatywnej”, czyli antyutopii. Antyutopia jako gatunek literacki wyrażała więc odpowiedź i reakcję pisarzy na utopijną koncepcję budowy sprawiedliwego państwa oraz – idealnego *in spe* – społeczeństwa⁹.

POWIEŚĆ ANTYUTOPIJNA.

POJĘCIE ORAZ CECHY GATUNKU LITERACKIEGO

W zredagowanym przez Głowińskiego słowniku antyutopia określona zostaje jako „utopia negatywna, przedstawiająca – zazwyczaj w formie powieści – społeczeństwo przyszłości jako nadmiernie zorganizowane, rządzone metodami dyktatorskimi, niszczące w człowieku jego indywidualność”¹⁰. To, co traktuje się w utopiach jako przejaw idealnej organizacji społeczeństwa, w antyutopiach jest postrzegane jako czynnik, który ogranicza swobodę jednostki¹¹. Historycznie „za pierwszą antyutopię uważa się dzieło angielskiego biskupa oraz pisarza-moralisty Josepha Halla, zatytułowane «Mundus alter et idem» z 1600 roku”¹².

Rosyjska literaturoznawczyni, profesor Rosyjskiej Akademii Nauk, Ludmiła Jurjewa, w monografii pod tytułem „Antyutopia rosyjska w kontekście literatury światowej”, sformułowała następujące cechy gatunku antyutopii¹³:

- 1) akcja powieści antyutopijnej się rozgrywa się w państwie totalitarnym;

⁶ Ibidem, s. 299.

⁷ Czałikowa 1994, s. 184.

⁸ Fromm 2002, s. 258, tłum. własne.

⁹ Czałikowa 1994, s. 185.

¹⁰ Głowiński (red.) 2000, s. 37.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

¹³ Jurjewa 2005, s. 73-76.

- 2) terytorium państwa antyutopijnego jest odseparowane od świata zewnętrznego ogromnym murem;
- 3) w świecie antyutopijnym panuje atmosfera lęku;
- 4) w fikcyjnym świecie powieści antyutopijnej wykorzystuje się osiągnięcia wynikające z postępu naukowo-technicznego (cecha wspólna z literaturą science fiction);
- 5) w fabule dominuje wątek bezwzględnej walki z przejawami indywidualności poszczególnych członków społeczeństwa oraz dążenie do zniewolenia ich osobowości;
- 6) przeszłość w powieściach antyutopijnych zostaje odrzucona/zanegowana;
- 7) bohaterem antyutopijnym jest samotny buntownik, nonkonformista;
- 8) totalitaryzmowi przeciwstawiana jest miłość;
- 9) opisy (ponurej) natury podkreślają beznadziejność tego, co się dzieje;
- 10) narracja bywa często konstruowana w formie pamiętnikarskiej;
- 11) w utworze literackim tego gatunku związki pomiędzy przeszłością, teraźniejszością oraz przyszłością są marginalizowane: wydają się bez znaczenia dla członka antyutopijnej społeczności.

Antyutopia staje się zarazem „projekcją w wymyśloną przyszłość negatywnych wyobrażeń o procesie społecznym”¹⁴. Jako odrębny gatunek literacki powieść antyutopijna rozwijała się dosyć prędko w XX wieku. Autorzy tych dzieł kwestionowali przede wszystkim totalitarne wizje społeczeństwa oraz realnie istniejące totalitaryzmy¹⁵.

Wiek dwudziesty był stuleciem dwóch wojen światowych, wielkiego kryzysu ekonomicznego w Stanach Zjednoczonych oraz Europie Zachodniej, a także dwóch rewolucji w Rosji. W Trzeciej Rzeszy narodził się wówczas narodowy socjalizm, który doprowadził do destrukcji milionów ludzkich istnień, a Rewolucja Październikowa i stalinowski terror stanowiły przyczynę śmierci i cierpienia wielu przedstawicieli narodu rosyjskiego oraz innych nacji, uznanych przez władzę za „wrogów ludu”¹⁶.

Podczas gdy w filozoficznych systemach utopijnych ukazywano równość i sprawiedliwość jako wartości nadrzędne, w literaturze antyutopijnej prezentuje się wspólnoty państwowe jako podporządkowane dyktaturze i sterroryzowane przez władzę. Są one kontrolowane na każdym poziomie egzystencji, a jednostki stają się zupełnie ubezwłasnowolnione. Zazwyczaj ukazywana jest

¹⁴ Czalikowa 1994, s. 187, tłum. własne.

¹⁵ Głowiński (red.) 2000, s. 38.

¹⁶ Pugaczew (red.) 1993, s. 35.

w antyutopiach sytuacja *quasi*-idealna, ponieważ w państwie panuje – pozornie – dobrobyt i równość. Twórcy powieści antyutopijnych wyjaśniają, jak wielkim kosztem te dobra osiągnięto: ograniczeniem wolności jednostek, pełną kontrolą nad życiem obywateli, znaczącą i celową ze strony władzy deterioracją standardów moralnych, usuwaniem niewygodnych buntowników, fałszowaniem historii¹⁷.

Za najbardziej znane antyutopie krytykujące reżim totalitarny można uznać utwory angielskiego pisarza i dziennikarza George’a Orwella, takie jak „Rok 1984”¹⁸ oraz „Folwark zwierzęcy”¹⁹, a także powieść „Nowy wspaniały świat”²⁰ autorstwa angielskiego pisarza, nowelisty i filozofa Aldousa Leonarda Huxleya. Mimo olbrzymiej popularności właśnie angielskich powieści antyutopijnych ich pierwowzorem był dużo mniej znany utwór „My” rosyjskiego pisarza, krytyka oraz publicysty Jewgienija Iwanowicza Zamiatina²¹.

JEWGIENIJ IWANOWICZ ZAMIATIN. ŻYCIE PISARZA ORAZ JEGO POGLĄDY POLITYCZNE I SPOŁECZNE

Jewgienij Iwanowicz Zamiatin urodził się 20 października (1 listopada) 1884 roku w Lebedianie, położonym w guberni Tambowskiej (obecnie w obwodzie Lipieckim), w rodzinie prawosławnego duchownego. W notce autobiograficznej Zamiatin wspomina dzieciństwo:

Na środku mapy – kółeczko: Lebediań – ta sama [miejsowość], o której pisali Tołstoj oraz Turgieniew. W Lebedianie się urodziłem... Dorastałem pod fortepianem: matka – dobry muzyk. Gogola czytałem, mając cztery lata. Dzieciństwo – prawie bez kolegów: towarzysze – książki²².

W 1902 roku przyszedł pisarz ukończył gimnazjum w Woroneżu „ze złotym medalem”, co oznaczało że uzyskał najwyższy wynik. Zamiatin pisze o tych czasach:

Z tkaniny gimnazjalnej wylazłem w 1902 roku. Pamiętam: ostatni dzień, biuro inspektora (...), okulary na czole, podciąga spodnie (spodnie mu zawsze spadały). Podaje mi jakąś broszurę. Czytam autorski napis: „Mojej *alma mater*, o której nie

¹⁷ Czalikowa 1994, s. 186.

¹⁸ Orwell 2001.

¹⁹ Orwell 2006.

²⁰ Huxley 2010.

²¹ Zamiatin 1989.

²² Zamiatin 1924, s. 69, tłum. własne.

mogę sobie przypomnieć nic – oprócz złego. R. Szczegołow”. I inspektor – poczynając „(...)”: ten też skończył u nas z medalem, a co pisze! Ot, i do więzienia trafił. Moja rada: niech Pan nie pisze, nie idzie tą drogą”. Rada nie pomogła²³.

W 1902 roku Zamiatin rozpoczął studia w Instytucie Politechnicznym w Petersburgu na wydziale budowy okrętów. Podczas studiów dołączył się do studenckiej organizacji bolszewickiej, która propagowała radykalne idee rewolucyjne²⁴. W „Autobiografii” napisał: „W tamtych latach być bolszewikiem – znaczyło iść po linii największego oporu, byłem wtedy bolszewikiem”²⁵. W 1905 roku Zamiatina aresztowano za jego działalność, ale dzięki staraniom matki wkrótce został zwolniony. O rewolucji wspominał później: „Rewolucja była młodą kochanką z ogniem w oczach... i byłem zakochany w Rewolucji”²⁶.

Latem tego samego roku, po powrocie przez Odessę z morskiej podróży do Egiptu, Zamiatin przypadkowo stał się świadkiem buntu na sławnym pancerniku „Potiomkin”. Został ponownie aresztowany i wydalony do Lebedianu oraz poddany nadzorowi policji. W tym samym roku potajemnie wrócił do Petersburga, gdzie ukończył edukację²⁷. Po studiach Zamiatin przez kilka lat wykładał na swojej uczelni. W roku 1908 opublikował pierwsze opowiadanie pod tytułem „Jeden” w czasopiśmie „Edukacja”²⁸. W 1911 roku został ponownie wydalony z Petersburga do Łachty za „nielegalne zameldowanie”. Podczas zesłania napisał swoją pierwszą nowelę pod tytułem „Ujezdnoje”, gdzie z goryczą przedstawił pogrążony w inercji świat rosyjskiej prowincji²⁹. Nowela ukazała się w petersburskim czasopiśmie „Zawety”. Później w tym samym czasopiśmie wydano kolejną nowelę – „Na kuliczkach”³⁰. Teksty te przyciągnęły uwagę znawców literatury oraz innych pisarzy, w tym Maksima Gorkiego, przynosząc Zamiatinowi sławę³¹.

Podczas pierwszej wojny światowej pisarz przyjął antywojenną – „internacjonalistyczną” – postawę. Władza uznała go więc za pacyfistę, co w tamtych czasach było dosyć poważnym oskarżeniem. Jewgienij Zamiatin został osądzony i skazany na zesłanie do Kiemu, gdzie przebywał do 1916 roku. Po odbyciu kary – jako doświadczony inżynier – został wysłany do Anglii,

²³ Ibidem, tłum. własne.

²⁴ Szuman 2004.

²⁵ Zamiatin 2004, s. 8, tłum. własne.

²⁶ Ibidem, tłum. własne.

²⁷ Szapował 2014.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Michajłow 2009.

³¹ Ibidem.

aby pracować przy budowie rosyjskich lodołamaczy. Opracowywał wówczas projekt lodołamacza „Święty Aleksander Newski”, którego nazwę po Rewolucji Październikowej zmieniono na „Lenin”³².

OKRES ANGIELSKI W TWÓRCZOŚCI ZAMIATINA. INSPIRACJA DO NAPISANIA POWIEŚCI ANTYUTOPIJNEJ

Londyn, według rosyjskiego autora, nie wydawał się miejscem realnym. Zamiatin pisał o tej metropolii:

Wyobraźcie sobie kraj, gdzie jedyną żyzną glebą jest asfalt, a na tym gruncie rosną gęste lasy przyfabrycznych rur, stada zwierząt są tu tylko jednej rasy – samochody. I żadnych wiosennych pachnideł – oprócz benzyny. Ten kamienny, asfaltowy, żelazny, benzynowy, mechaniczny kraj – nazywa się w XX-tym stuleciu Londynem³³.

Właśnie ten uprzemysłowiony świat i zurbanizowane pejzaże stały się tematem twórczości Zamiatina podczas pobytu w Anglii. Zamiatin ostrzega w swoich utworach, że rozwój techniczny, który był symbolem postępu tamtych czasów, doprowadzi do katastrofy społecznej. Rozwój ten, jego zdaniem, „nie tylko nie przyczyni się do poprawy ludzkiej kondycji, ale grozi dehumanizacją człowieczeństwa”³⁴.

W Anglii Zamiatin spędził ponad rok. Napisał w tym czasie trzy nowele: „Północ”, „Wyspiarze” oraz „Łowca ludzi”. „Północ” została napisana na podstawie doświadczeń zdobytych przez Zamiatina podczas jego zsyłki do Kiemu. Dwie pozostałe nowele są ostrą satyrą na angielskie, burżuazyjne życie³⁵. W „Wyspiarzach” Zamiatin ukazał groteskowe cechy makabrycznego obrazu świata przyszłości. W swoim tekście autor przedstawił „prehistorię” powstania przyszłego „szczęśliwego” społeczeństwa: dojrzewanie pewnych filozoficzno-religijnych idei, stworzenie księgi-manifestu („Testament Przy musowego Zbawienia”), pozyskiwanie kolejnych zwolenników przez wikariusza Diulę (bohatera-ideologa) oraz kształtowanie przychylniej mu opinii publicznej³⁶. Księga-manifest, napisana przez głównego bohatera noweli, zapowiada pozbawienie wolności i indywidualności człowieka. I tak, właśnie w „Testamencie” wikariusz Diula przewidział wszelkiego rodzaju harmono-

³² Szapował 2014.

³³ Zamiatin 1922, s. 123, tłum. własne.

³⁴ Michajłow 2009.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Dawydowa 2011, s.35, tłum. własne.

gramy, według których powinien żyć każdy człowiek: „harmonogram godzin posiłku; harmonogram dni pokuty (dwa razy w tygodniu); harmonogram korzystania ze świeżego powietrza; harmonogram działalności charytatywnej”³⁷. „Testament Przymusowego Zbawienia” stał się prototypem „Dekalogu Godzinnego”, zgodnie z którym żyją mieszkańcy Państwa Jedynego³⁸ w powieści Zamiatina „My”.

Za początek antyutopijnej twórczości Jewgienija Zamiatina można również uznać nowelę pod tytułem „Łowca ludzi”, napisaną w 1918 roku. Głównym tematem tego utworu są relacje rodzinne oraz relacje między kobietą a mężczyzną, które władza zamierza kontrolować. Rodzinne relacje obserwuje tutaj „Organizacja walki z niemoralnością”³⁹. Motyw kontrolowania przez władzę więzi rodzinnych i uczuciowych (w tym erotycznych) stanie się jedną z głównych cech powieści antyutopijnej XX wieku. Po napisaniu nowel „Wyspiarze” i „Łowcy ludzi” Zamiatin zyskał miano przeciwnika okcydentalizmu⁴⁰. W gruncie rzeczy był on jednak „przeciwnikiem nie Zachodu, a entropii, prób powstrzymywania spontanicznych oraz wolnych przejawów ludzkiej indywidualności”⁴¹.

Na miesiąc przed wybuchem rewolucji Jewgienij Iwanowicz Zamiatin wrócił do Petersburga, gdzie „przeżył wydarzenia wojny domowej, brutalną dewastację i głód”⁴². W latach dwudziestych XX stulecia współpracował z Gorkim, pisywał eseje o słynnych rosyjskich oraz angielskich pisarzach, recenzował nowości współczesnej literatury⁴³. Do tego okresu twórczości Zamiatina należy również najbardziej znany i najbardziej kontrowersyjny jego utwór – powieść antyutopijna „My”, która – niewątpliwie – stała się pierwowzorem i „źródłem inspiracji”⁴⁴ dla twórców powieści antyutopijnych, przede wszystkim pisarzy anglojęzycznych, George’a Orwella oraz Aldousa Leonarda Huxleya.

³⁷ Zamiatin 1989, s. 216, tłum. własne.

³⁸ Nazwa państwa w powieści Zamiatina pt. „My”.

³⁹ Zamiatin 1989, s. 321.

⁴⁰ Ros. „Zapadnichestwo”: kierunek w rosyjskiej myśli społeczno-politycznej w XIX wieku. Jego przedstawiciele postulowali rozwój Rosji na wzór rozwoju cywilizacji zachodnioeuropejskiej. Przedstawiciele tego ruchu krytykowali pańszczyznę i autokrację carską. „Okcydentalistami” byli słynni działacze rosyjskiej nauki oraz kultury: pisarz Iwan Turgieniew, historyk, prawnik i socjolog Konstantin Kawielin, krytyk literacki Paweł Annienkow, pisarz Iwan Gonczarow i inni (Krys’ko 1999, s. 67, tłum. własne).

⁴¹ Richards 1962, s. 105, tłum. własne.

⁴² Michajłow 2009.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Zobek 1991, s. 7-18.

POWIEŚĆ ANTYUTOPIJNA „MY” WOBEC ANTYUTOPII ORWELLA I HUXLEYA

Powieść „My”, napisana na początku lat dwudziestych dwudziestego stulecia przez Jewgienija Zamiatina, uchodzi za jeden z najsłynniejszych utworów wyrażających krytykę reżimu totalitarnego. Radziecka cenzura dostrzegła w tej powieści drwinę z ustroju komunistycznego, aluzje do niektórych wydarzeń wojny domowej i – oczywiście – zabroniła publikacji. Bez zgody autora powieść została wydana po angielsku w Nowym Jorku w 1924 roku, później zaś w języku czeskim (1927) oraz francuskim (1929)⁴⁵. W języku rosyjskim powieść opublikowano po raz pierwszy dopiero w 1988 roku⁴⁶.

Zamiatin projektuje świat przedstawiony powieści i przewiduje przyszłość świata realnego, opierając się na cechach charakterystycznych już istniejącego państwa totalitarnego: Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. W antyutopijnym świecie Zamiatina zostały rozwiązane wszelkie problemy materialne, a ogólne „szczęście” zostało osiągnięte poprzez pozbawienie jednostek wolnej woli⁴⁷. Utopijny „raj na ziemi” w powieści wygląda następująco:

Nasi przodkowie niemalym kosztem pokonali wreszcie. Głód: mam na myśli Wielką Wojnę Dwustuletnią – wojnę między miastem a wsią. Powodowani religijnym zabobonem dzicy chrześcijanie z uporem trwali przy swoim chlebie [Wyraz ten zachował się u nas tylko w postaci poetyckiej metafory: skład chemiczny tej substancji jest nieznany.]. Ale w roku 35 przed powstaniem Państwa – wynaleziono nasze dzisiejsze naftowe pożywienie. Co prawda, przeżyło tylko 0,2 ludności kuli ziemskiej. Ale za to – oczyszczone z tysiącletniego brudu – jakże rozblęsnęło oblicze ziemi. I dzięki temu to zero całych dwie dziesiąte – zaznały rozkoszy przebywania w pałacach Państwa Jedynego⁴⁸.

W taki sposób, kosztem milionów ludzkich istnień, zostało osiągnięte „ogólne szczęście”.

Państwo Jedyne⁴⁹ jest racjonalne i geometrycznie uporządkowane („niechybnie proste ulice, rozjarzone promieniami szkło nawierzchni, boskie prostopadłościąny przezroczyście budowli mieszkalnych, kwadratowa harmonia szarobłękitnych szeregów”⁵⁰). Ludzie w tym geometrycznym świecie stanowią integralną jego część: „gładkie kule głów przepływały obok nas, odwracaly

⁴⁵ Czalikowa 1994, s. 189, tłum. własne.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Polowcew D. 2015.

⁴⁸ Zamiatin 1989, s. 44.

⁴⁹ Nazwa państwa w powieści J. Zamiatina, pt. „My”.

⁵⁰ Zamiatin 1989, s. 18.

się⁵¹. W Jedynym Państwie panuje konformizm i kult jednostki. Władza dąży do całkowitego zdominowania poszczególnych członków społeczności poprzez propagowanie ideologii, ukrywanie prawdy, manipulację świadomością, tworzenie atmosfery ogólnego lęku i generowanie wśród mieszkańców obawy o życie i przetrwanie.

Wiele spośród cech totalitarnego państwa stworzonego przez Jewgienija Zamiatina w powieści „My” zostało zapożyczonych przez Orwella i Huxleya. Państwo Jedyne stało się zatem pierwowzorem dla „Oceanii”⁵², „Folwarku Zwierzęcego”⁵³ oraz „Nowej Wspaniałej Zachodniej Europy”⁵⁴. Wszyscy totalitarni przywódcy antyutopijnych państw („Dobroczyńca”⁵⁵ Zamiatina, „Wielki Brat”⁵⁶ oraz „Świnia Napoleon”⁵⁷ Orwella, „Mustafa Mond”⁵⁸ Huxleya) są do siebie niezwykle podobni, a ich portrety skonstruowano według jednego schematu. Liderzy tych państw osiągają władzę, wywołując wojnę domową lub powodując wojskową rewoltę. Stają się oni „wybawcami narodu”, uwalniając go – pozornie – od problemów gospodarczych i politycznych. W totalitarnym reżimie istnieje więc kult jednostki – lidera partii i państwa. Co więcej, lider partii politycznej staje się dożywotnio głową państwa. Jest on, co oczywiste, nieomylny, a raczej chce uchodzić za nieomylnego w oczach swoich „poddanych”, czyli ogółu społeczeństwa.

Utopijna idea powszechnej równości przekształca się w powieści Zamiatina w antyutopię. Być oryginalnym w Państwie Jedynym oznacza zbrodnię – niszczenie równości. Idea harmonii tego-co-osobiste i tego-co-powszechne zamienia się w ideę absolutnego podporządkowania państwu wszystkich dziedzin ludzkiego indywidualnego życia i działania: „Szczęście w zniewoleniu”⁵⁹ – twierdzą bohaterowie powieści Jewgienija Zamiatina. „Wolność to niewola”⁶⁰ – wtórują im bohaterowie Orwella. Najmniejszy przejaw wolności czy indywidualizmu jest uznawany w antyutopijnych państwach za błąd, za dobrowolną odmowę szczęścia, za wykroczenie, za przestępstwo. Unifikacja staje się nie tylko wygodnym mechanizmem kierowania ludzką naturą i in-

⁵¹ Ibidem, s. 89.

⁵² Nazwa państwa w powieści G. Orwella, pt. „Rok 1984”.

⁵³ Nazwa państwa w powieści G. Orwella, pt. „Folwark zwierzęcy”.

⁵⁴ Część „Republiki Świata” w powieści A. Huxleya, pt. „Nowy wspaniały świat”.

⁵⁵ Przywódca państwa w powieści J. Zamiatina, pt. „My”.

⁵⁶ Przywódca państwa w powieści G. Orwella w powieści, pt. „Rok 1984”.

⁵⁷ Przywódca państwa w powieści G. Orwella, pt. „Folwark zwierzęcy”.

⁵⁸ Przywódca państwa w powieści A. Huxleya, pt. „Nowy wspaniały świat”.

⁵⁹ Zamiatin 1989, s.21.

⁶⁰ Orwell 2001, s.1.

dywidualnością, ale i sensem życia w antyutopijnym świecie, skoro równość utożsamia się ze stabilnością. Tylko zaś w stabilnym społeczeństwie można mówić o szczęściu, nawet jeśli ono nie jest indywidualne, lecz jest „powszechne” i „wspólne”, jak zresztą wszystko, co istnieje w totalitarnej rzeczywistości.

W antyutopiach Zamiatina, Orwella oraz Huxleya dominuje społeczny konformizm, który staje się sposobem przetrwania. Przywódca nie może pozwolić sobie na pojawienie się buntowników. Ma przecież świadomość, że jego władza opiera się na propagandzie i lęku, lecz jednocześnie wie, iż władza ta nie jest idealna. W każdej jednak z omawianych antyutopii pojawia się główny bohater-buntownik. Los bohaterów-nonkonformistów okazuje się niestety tragiczny. Bohaterowie-buntownicy albo giną, pozostając wierni swoim zasadom, albo podporządkowują się władzy, zdradzając samych siebie i wyznawane ideały. Zorganizowany bunt w antyutopijnych światach nie jest możliwy ze względu – przede wszystkim – na społeczne postawy konformistyczne. Poza tym wszyscy ludzie przez cały czas znajdują się pod ścisłą kontrolą państwa i innych osób, które – wierząc, iż spełniają swój „obywatelski obowiązek” – donoszą władzom o każdym niewłaściwym zachowaniu swoich przyjaciół, bliskich, znajomych, członków rodzin.

W światach przedstawionych powieści antyutopijnych odnajdujemy niemal zawsze tożsame rozumienie roli rodziny i podobne oceny życia erotycznego. W powieści Zamiatina „My” seks służy tylko do zaspokojenia instynktu, nie mając, z reguły, niczego wspólnego ze sferą ludzkiej uczuciowości. Życie erotyczne obywateli Państwa Jedynego jest ściśle kontrolowane przez władzę. W powieści „Rok 1984” Orwella doznawanie przyjemności seksualnej jest w ogóle zabronione. Stosunki seksualne są potrzebne wyłącznie po to, aby tworzyć nowych członków „Partii Wielkiego Brata”. Istnieją specjalne organizacje – jak na przykład Młodzieżowa Liga Antyseksualna – które zalecają pełną wstrzemięźliwość płciową. W „Nowym wspaniałym świecie” stosunki seksualne nie mają owej „prokreacyjnej” racji bytu, ponieważ ludzie są tutaj tworzeni – by nie rzec: produkowani – w specjalnych instytutach naukowych. W powieści Huxleya seks staje się więc jedną z przyjemności proponowanych przez rząd Nowego wspaniałego świata. Wszyscy należą tutaj do wszystkich, „każdy należy do każdego”⁶¹. Dzieci – bądź naturalnie urodzone, bądź też celowo „wyprodukowane” – stają się własnością społeczeństwa. Ich wychowaniem zajmują się specjalne instytucje, a same dzieci nie znają swoich

⁶¹ Huxley 2010, s. 142.

rodziców, których rodzicielskie instynkty nie mogą zostać zaspokojone. W taki sposób twórcy powieści antyutopijnych wskazują na ogromne zagrożenie, jakie niesie ze sobą każdy totalitaryzm, dążący do zapanowania nad najbardziej nawet intymnymi sferami życia człowieka, postrzeganego niezmienne jako bezwolny element społeczności – „ogółu”.

FAŁA KRYTYKI TWÓRCZOŚCI JEWGIENIJA ZAMIATINA

W 1921 roku dziennik „Poligrafia i rewolucja” zapowiedział publikację powieści „My” w piątym numerze czasopisma „Notatki marzyciela”. Do druku jednak nie doszło. Inne wydawnictwo obiecało opublikować powieść jako oddzielną książkę w 1922 roku, ale, rzecz jasna, i tam się ona nie ukazała. Rękopis utworu był dobrze znany wśród wielu rosyjskich pisarzy oraz krytyków⁶². Informacje dotyczące treści dzieła Zamiatina pojawiły się jednak na długo przed publikacją. W Rosji ukazały się nawet dosyć liczne recenzje, w większości negatywne⁶³. Oto kilka charakterystycznych przykładów: „My” Zamiatina jako pamflet przeciwko socjalizmowi⁶⁴; „Powieść «My» – paszkwil na komunizm i oszczerstwo radzieckiego ustroju”⁶⁵; „Powieść «My» – niski paszkwil na socjalistyczną przyszłość”⁶⁶. Komsomolski poeta, Aleksander Iljicz Biezymienski, napisał – autentyczny już – paszkwil skierowany przeciwko Zamiatinowi. Tekst nosił tytuł „Zaświadczenie eugeniki społecznej”. Brzmiał zaś następująco: „Typ: – Zamiatin. Rodzaj: – Jewgienij. Klasa: – burżuj. W miejscowości: – kułak. (...) Przypis: Wróg”⁶⁷.

Oprócz słów ostrej krytyki Zamiatina dotknęły także represje: zakazano publikacji jego utworów, a także pozbawiono go prawa do nauczania i pracy redakcyjnej. Na fali krytyki Zamiatin w 1929 roku zrezygnował z członkostwa w Związku Pisarzy ZSRR, a w czerwcu 1931 roku napisał list do Józefa Stalina z prośbą o pozwolenie na wyjazd za granicę. Otrzymałszy pozytywną odpowiedź – dzięki wsparciu Maksima Gorkiego – w listopadzie 1931 roku Zamiatin wyjechał ze Związku Radzieckiego. Najpierw udał się do Rygi,

⁶² Baranow 1988, s. 347.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Awierbach 1929, s. 46, tłum. własne.

⁶⁵ Jefriemien 1930, s. 232, tłum. własne.

⁶⁶ Lunin i in. 1930, s. 309, tłum. własne.

⁶⁷ Biezymienski (red.) 1930, s. 341, tłum. własne.

potem do Berlina, skąd w lutym 1932 roku przeprowadził się do Paryża, gdzie zmarł cztery lata później⁶⁸.

ZAKOŃCZENIE

Antyutopijna twórczość Zamiatina jest efektem jego rozczarowania utopijnymi ideami społecznymi. Będąc członkiem organizacji bolszewickiej podczas studiów, a także „zakochując się” w Rewolucji, Zamiatin stał się świadkiem, jak utopijne idee komunistów przekształcały się w totalitaryzm. Pierwotne zauroczenie utopijnymi ideami zmieniło się w obawę o przyszłość ojczyzny i ludzkości. Zamiatin zaczął więc krytykować – w formie satyry politycznej – reżim komunistyczny. Literacka forma tej krytyki pozwalała mu na bardziej wymowne przedstawienie zagrożeń dla jednostek ze strony totalitarnego ustroju społecznego, konstruowanego według utopijnych idei. Świat w antyutopijnych nowelach i powieściach jest przerażający, ponieważ żyjący w nim ludzie stają się ogołoceni z człowieczeństwa, podlegając dehumanizacji. Jednostki w tym świecie są zazwyczaj automatami: stają się istotami pozbawionymi wolności, emocji, pasji, osobistych pragnień czy marzeń, jak również zdolności do samodzielnego myślenia i decydowania o własnym losie.

YEVGENY IVANOVICH ZAMYATIN AS A PRECURSOR OF 20TH-CENTURY ANTI-UTOPIAN NOVEL

Summary

The schemes of the social determinants presented in dystopian novels are a mirror reflection of the political situation in Europe of the twentieth century, and, at the same time, they constitute a historiosophical reflection concerning certain political events of those times. As it is commonly believed, the first dystopian novel was Yevgeny Zamyatin's *We*. This anti-utopia became a blueprint for more famous representatives of this genre, such as George Orwell and Aldous L. Huxley. The analysis of the biography and selected works by Yevgeny Zamyatin demonstrates non-conformist attitude of the author towards the Soviet authorities, present the horror of Stalinist regime, and demonstrate an obvious fact that Zamyatin's novel *We* has strongly influenced the development of the negative utopia (dystopian) genre as such.

⁶⁸ Zajcew 1997, s. 5-27.

Bibliografia

- Awierbach L. 1923, Krasnaja gazieta, Moskwa.
- Baranow J. 1988, Kommientarii, [w:] J. Zamiatin, Proizwiedienija, Moskwa.
- Biezymienskij A. (red.) 1930, Udar za udarom. Wtoroj litieraturnyj almanach, Moskwa.
- Czalikowa W. 1994, Utopija i swoboda, Moskwa.
- Dawydowa T. 2011, Russkij nieoriealizm rosyjski. Idieologija, poetika, tworczeskaja ewolucija, Moskwa.
- Fromm E. 2002, Afterword to G. Orwell's „1984”, New York.
- Głowiński P. (red.) 2000, Słownik terminów literackich, Wrocław.
- Huxley A. 2010, Nowy wspaniały świat, przeł. B. Baran, Warszawa.
- Jurjew L. 2005, Russkaja antiutopija w kontiektie mirowej litieratury, Moskwa.
- Jefriemien A. 1930, Krasnaja nowost', Moskwa.
- Lunin J. i in. 1930, Litieraturnaja encyklopedija, Moskwa.
- Marks, K. 2009, Przedmowa do pierwszego wydania „Kapitału”, Warszawa.
- Michajłow, O. 2009, Gross miestier litieratury [online]. AZ. [dostęp: 2017-08-15]. Dostępny w Internecie: <http://az.lib.ru/z/zamjatin_e_i/text_0260.shtml>.
- Orwell G. 2001, Rok 1984, przeł. T. Mirkowicz, Warszawa.
- Orwell G. 2006, Folwark Zwierzęcy, przeł. B. Zborski, Warszawa.
- Platon 2003, Państwo, przeł. W. Witwicki, Kęty.
- Polowcew D. 2015, Licznost' i obszczestwo w romanie Jewgienija Zamiatina „My” [online]. ESRAE [dostęp: 2017-08-18]. Dostępny w Internecie: <[http://soc-vospitanie.esrae.ru/pdf/2014/1\(1\)/44.pdf](http://soc-vospitanie.esrae.ru/pdf/2014/1(1)/44.pdf)>.
- Pugaczow W. (red.) 1993, Wwiedienije w politologiju, Moskwa.
- Richards D.J. 1962, Zamyatin: A Soviet Heretic, London.
- Szapował A. 2014, Inżynier słowa: 10 intieriesnych faktów iz żyzni Jewgienija Zamiatina [online]. VM [dostęp: 2017-08-15]. Dostępny w Internecie: <<http://vm.ru/news/2014/03/09/inzhener-slova-10-interesnih-faktov-iz-zhizni-evgeniya-zamyatina-238796.html>>.
- Szuman J. 2004, Jewgienij Zamiatin protiv Stalina [online]. DW [dostęp: 2017-08-15]. Dostępny w Internecie: <<http://www.dw.com/ru/a-1103618>>.
- Zajcew W. 1997, Rukopisnyje pamiatniki. Rukopisnoje nasledije Jewgienija Iwanowicza Zamiatina, Moskwa.
- Zamiatin J. 1922, Herbert Wells, Petersburg.
- Zamiatin J. 1924, Awtobiograficzeskaja zamietka, [w:] W. Lidin (red.), Litieraturnaja Rossija. Sbornik sowriemiennoj prozy, Moskwa.
- Zamiatin J. 1989, Izbrannyje proizwiedienija, Moskwa.
- Zamiatin J. 1989, My, przeł. A. Pomorski, Warszawa.
- Zamiatin J. 2004, Awtobiografia, [w:] J. Zamiatin, Lica. Sbornik, Moskwa.
- Zobek T. 1991, „My” Eugeniusza Zamiatina a Proletkult: o antyutopii i utopii lat dwudziestych, Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze, 15.